

Катерина ПАСИНЧУК,

orcid.org/0000-0002-3393-7663

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри управління цивільного захисту

Черкаського інституту пожежної безпеки

Національного університету цивільного захисту України

(Черкаси, Україна) *pasynchukk@gmail.com*

Анжела ДЕМЧЕНКО,

orcid.org/0000-0001-6189-5264

кандидат педагогічних наук, доцент,

проректор з гуманітарних питань та зв'язків з громадськістю

Черкаської медичної академії

(Черкаси, Україна) *dem4enkoav@gmail.com*

ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ ЗВО ЯК ФАКТОР ЗБЕРЕЖЕННЯ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ

У статті розкривається освітнє середовище закладів вищої освіти як важливий чинник збереження психічного здоров'я майбутніх фахівців. Наголошується, що психічне здоров'я майбутніх фахівців визначається як стан психологічного благополуччя, який забезпечує стійку адаптацію до освітніх вимог та сприяє професійному розвитку. Метою статті є дослідження освітнього середовища закладів вищої освіти як чинника, який впливає на безпечність та збереження психічного здоров'я майбутніх фахівців, а також визначення шляхів його оптимізації для підвищення їхньої психоемоційної стійкості, особливо в умовах війни. На основі аналізу наукових підходів висвітлено ключові аспекти впливу освітнього середовища на психічне здоров'я, звертаючи увагу на створенні сприятливих умов для емоційної стабільності. Визначено, що психічне здоров'я в умовах ЗВО сприяє не тільки академічній успішності, а й формуванню соціально-емоційної компетентності, здатності до саморегуляції та міжособистісної взаємодії, що є основою подальшої професійної діяльності.

У статті зазначається, що організація спеціалізованих психологічних консультацій та тренінгів для майбутніх фахівців допомагає знизити рівень тривожності та стресу, запобігти вигоранню та підтримати емоційну стійкість. Визначено, що створення сприятливого і безпечного освітнього середовища є фактором збереження психічного здоров'я майбутніх фахівців, що має довготривалі позитивні наслідки як для особистого, так і для професійного розвитку майбутніх фахівців.

Освітнє середовище закладів вищої освіти виступає багатограним чинником, який впливає на збереження та зміцнення психічного здоров'я майбутніх фахівців. Підкреслюється, що використання різноманітних форм підтримки майбутніх фахівців – від психологічного консультування до організації фізичної активності й створення підтримуючого соціального середовища допоможе майбутнім фахівцям досягти високої психоемоційної стійкості. Це дозволить майбутнім фахівцям не лише успішно завершити навчання, але й сформуванню основи для подальшого здорового, успішного професійного життя.

Ключові слова: освітнє середовище, безпечне освітнє середовище, кодекс безпечного освітнього середовища, психічне здоров'я, умови збереження психічного здоров'я, майбутні фахівці.

Catherine PASYNCHUK,

orcid.org/0000-0002-3393-7663

Candidate of Pedagogical Sciences,

Assistant Professor at the Department of the Administration of Civil Protection Work

Cherkasy Institute of Fire Safety of the National Center for Fire Safety

(Cherkasy, Ukraine) *pasynchukk@gmail.com*

Angela DEMCHENKO,

orcid.org/0000-0001-6189-5264

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,

Vice-rector for Humanitarian Issues and Public Relations

Cherkasy Medical Academy

(Cherkasy, Ukraine) *dem4enkoav@gmail.com*

EDUCATIONAL ENVIRONMENT AS A FACTOR OF PRESERVATION MENTAL HEALTH OF FUTURE SPECIALISTS

The article reveals the educational environment of higher education institutions as an important factor in preserving the mental health of future specialists. It is emphasized that the mental health of future specialists is defined as a state of psychological well-being that ensures sustainable adaptation to educational requirements and promotes professional development. The purpose of the article is to study the educational environment of institutions of higher education as a factor that affects the safety and preservation of mental health of future specialists, as well as to determine ways to optimize it to increase their psycho-emotional stability, especially in war conditions. Based on the analysis of scientific approaches, the key aspects of the influence of the educational environment on mental health are highlighted, paying attention to the creation of favorable conditions for emotional stability.

It was determined that mental health in the conditions of higher education contributes not only to academic success, but also to the formation of social-emotional competence, the ability to self-regulate and interpersonal interaction, which is the basis of further professional activity. The article states that the organization of specialized psychological consultations and trainings for future specialists helps to reduce the level of anxiety and stress, prevent burnout and support emotional stability. It was determined that the creation of a favorable and safe educational environment is a factor in preserving the mental health of future specialists, which has long-term positive consequences for both the personal and professional development of future specialists.

The educational environment of institutions of higher education is a multifaceted factor that affects the preservation and strengthening of the mental health of future specialists. It is emphasized that the use of various forms of support for future specialists - from psychological counseling to the organization of physical activity and the creation of a supportive social environment will help future specialists achieve high psycho-emotional stability. This will allow future specialists not only to successfully complete their studies, but also to form the basis for a healthy, successful professional life.

Key words: *educational environment, safe educational environment, code of safe educational environment, mental health, mental health preservation conditions, future professionals.*

Постановка проблеми. Сучасна система вищої освіти, особливо в умовах воєнного часу, зіштовхується з викликами, які впливають на психічне здоров'я майбутніх фахівців, яким прийдеться відбудувувати країну та нове суспільство. Психологічні, академічні й соціальні стреси, пов'язані з навчанням та життям у постійних тривогах за життя та здоров'я своє та близьких людей можуть призводити до погіршення психо-емоційного стану майбутніх фахівців. З огляду на зростаючу потребу в підтримці психологічного благополуччя молоді, важливим завданням закладів вищої освіти стає створення такого освітнього середовища, яке б сприяло підтримці та зміцненню психічного здоров'я майбутніх фахівців, допомагало б їм справлятися зі стресовими ситуаціями та адаптуватися до освітнього процесу. Збереження психічного здоров'я є питанням, яке відіграє ключову роль у забезпеченні стабільного соціально-економічного розвитку країни. Одним із пріоритетів освітньої системи є виховання в кожного усвідомлення цінності власного здоров'я та здоров'я оточуючих, а також важливості здорового способу життя. Актуальність цієї проблеми зумовлена такими факторами, як екологічна ситуація в Україні, соціально-економічні виклики та розвиток технологій, що можуть мати негативний вплив на людський організм.

Освітнє середовище закладу вищої освіти має вирішальний вплив на психоемоційний стан майбутніх фахівців, оскільки саме тут

вони проводять значну частину свого часу, формуючи професійні навички, моральні цінності та міжособистісні зв'язки. Тому виникає потреба дослідити, як складові освітнього середовища ЗВО сприяють збереженню психічного здоров'я майбутніх фахівців та допомагають їм подолати академічні і соціальні труднощі.

Аналіз останніх досліджень. Значна кількість наукових праць висвітлює важливість створення психологічно безпечного та підтримуючого освітнього середовища. Науковці, зокрема, звертають увагу на важливість таких компонентів, як підтримка соціальних зв'язків, освітні технології, управління емоційним кліматом аудиторії, психологічне консультування тощо. За даними досліджень (Т. Титаренко 2016; 197), забезпечення сприятливого освітнього середовища у ЗВО значно знижує рівень тривожності та стресу серед майбутніх фахівців покращує їхню успішність та загальне благополуччя. Інші автори зазначають, що освітнє середовище, орієнтоване на співпрацю, підтримку та мотивацію, допомагає майбутнім фахівцям краще адаптуватися до вимог освітнього процесу, що сприятиме набуттю необхідних соціальних навичок. Проблема збереження психічного здоров'я майбутніх фахівців знайшла відображення в дослідженнях багатьох психологів, педагогів, філософів, соціологів, фізіологів, екологів. Зв'язок фізичного і психічного стану людини в залежності від комфортності освітнього середовища розглядали такі вчені, як

В. Бондар, К. Варивода, Л. Ващенко, Н. Гонтаровська, Т. Дороніна, О. Матвієнко, А. Цимбалару, О. Ярошинська та ін. Нерозглянутими залишаються питання розробки конкретних шляхів створення здоров'язберігаючого освітнього середовища в умовах закладу вищої освіти, де має місце поглиблене вивчення дисциплін професійного спрямування, яке спроможне зумовлювати додаткове фізичне навантаження майбутніх фахівців.

Метою статті є дослідження освітнього середовища закладів вищої освіти як чинника, який впливає на безпечність та збереження психічного здоров'я майбутніх фахівців, а також визначення шляхів його оптимізації для підвищення їхньої психоемоційної стійкості, особливо в умовах війни.

Виклад основного матеріалу. Освітнє середовище є частиною соціокультурного середовища і визначається дослідниками як комплекс спеціально організованих психолого-педагогічних умов, в результаті взаємодії з якими відбувається розвиток і становлення особистості.

Поняття «освітнє середовище» передбачає «вплив умов освіти на того, хто навчається», отже, безпосередньо залежить від організатора навчального процесу, яким є викладач (Гонтаровська, 2010: 131). Ми погоджуємося з визначенням освітнього середовища, яке пропонує О. Єжова визначаючи його як комплекс умов, які продукуються з метою досягнення актуального рівня вербальної компетенції та охоплює передумови для особистісного розвитку майбутніх фахівців, обумовлені соціальним оточенням, яке використовуються в освітньому процесі, засобами, прийомами та технологіями навчання (Єжова, 2011: 51). Тому питання, пов'язане з оптимальною організацією освітнього середовища з урахуванням вищеперелічених чинників та їх взаємовпливу, є актуальним. Важливими факторами такого середовища є: 1) наявність системи засобів комунікації; 2) наявність комплексу засобів самостійної роботи з інформацією і 3) наявність посиленої комунікації між учасниками освітнього процесу.

Як стверджує А. Цимбалару, освітнє середовище виступає засобом і умовою комунікативно-орієнтованого навчання, в основу якого закладається новітні засоби і методи навчання, що спрямовані в тому числі й на збереження психічного здоров'я майбутніх фахівців (Цимбалару, 2016: 41).

Однією з основних складових успіху стосовно збереження та зміцнення здоров'я майбутніх фахівців в умовах освітнього середовища закладу вищої освіти є їхній позитивний психологічний та емоційний настрій. Він залежить від самопочуття

під час освітнього процесу у закладі вищої освіти, сім'ї, колі друзів. Від того, яким чином організоване освітнє середовище, залежить психічне та духовне здоров'я майбутніх фахівців, їхнє бажання самовдосконалюватися та вести здоровий спосіб життя. Несприятливий емоційний стан вдома, в закладі освіти може призвести до прояву симптомів різних захворювань: органів дихання, шлунково-кишкового тракту, алергії тощо. Якщо не виявити причини цього стану організму і не позбутися їх, стан здоров'я майбутніх фахівців погіршується, а хвороба переростає у хронічну. Концепція психічного здоров'я охоплює способи гармонізації людини, її бажань, амбіцій, здібностей, ідеалів, емоцій, свідомості. Психічне здоров'я можна визначити як комфорт людини в суспільстві.

Аналіз наукових джерел показує, що питання психічного здоров'я розглядається дослідниками крізь призму певної теоретичної концепції особистості, яка формує відповідне розуміння цього явища. Т. Титаренко описує психічне здоров'я як відносно стабільний стан людського організму, що дозволяє особі свідомо, з урахуванням її фізичних і психічних можливостей, а також природних і соціальних умов, задовольняти як індивідуальні, так і колективні, біологічні та соціальні потреби. Це стає можливим завдяки нормальному функціонуванню психофізичних систем, а також здоровим психосоматичним і соматопсихічним зв'язкам в організмі (Титаренко, 2016: 196). Тобто, психічне здоров'я – це такий стан мозку, який забезпечує належний рівень інтелектуальної, емоційної та вольової взаємодії організму з навколишнім середовищем.

О. Єжова визначає психічне здоров'я як «стан динамічної рівноваги між індивідом і навколишнім середовищем, при якому закладені в його біологічній природі здібності максимально розкриваються, а всі життєво важливі підсистеми функціонують з оптимальною інтенсивністю» (Єжова, 2011: 48).

Зазвичай основними критеріями психічного здоров'я вважаються: – відсутність чи наявність виражених форм психічних захворювань і пограничних нервово-психічних розладів; – гармонійний психічний розвиток, що відповідає віковим нормам; – рівень розвитку показників стану ключових соціально-професійно значущих психофізіологічних функцій та особистісних якостей, які сприяють ефективному виконанню навчальних, професійних або побутових завдань у щоденній діяльності (Титаренко, 2016: 198). Безпечне освітнє середовище – це простір, де забезпечено захист психологічного та фізичного благополуччя майбутніх фахівців.

Безпека освітнього середовища проявляється через наступні аспекти:

1. *Психологічна безпека* – відсутність емоційного тиску, можливість вільно виражати власні думки і почуття, захищеність від булінгу або дискримінації. Наприклад, у сприятливому середовищі кожен майбутній фахівець відчуває підтримку з боку викладачів і однокурсників, що допомагає уникнути тривожності, особливо у внутрішньо переміщених осіб.

2. *Фізична безпека* – захищеність від ризиків травматизму, доступність необхідної інфраструктури, наявність відповідних норм безпеки. Це забезпечує фізичне благополуччя майбутніх фахівців, особливо під час лабораторних або спортивних занять.

3. *Інформаційна безпека* – надійний захист персональних даних майбутніх фахівців, доступ до правдивої інформації, а також захист від інформаційного перевантаження, що може спричинити тривожність.

4. *Соціальна безпека* – відсутність дискримінації за ознаками статі, етнічної приналежності,

віку, релігії тощо. Це включає рівні можливості для всіх майбутніх фахівців у доступі до ресурсів і освітніх можливостей (табл. 1).

Цей аналіз дозволяє детальніше зрозуміти, як створення безпечного освітнього середовища сприяє підтримці психічного здоров'я майбутніх фахівців. Маючи на увазі наведені складові, заклади вищої освіти можуть розробляти комплексні програми підтримки та безпеки, які забезпечують цілісний підхід до благополуччя майбутніх фахівців (Духневич, 2022: 267).

В умовах війни освітні заклади стикаються з новими викликами щодо забезпечення безпеки майбутніх фахівців. У таких ситуаціях виникає потреба у швидкому пристосуванні до обставин та створенні ефективних заходів для збереження психічного та фізичного здоров'я (табл. 2).

Розглянемо конкретні приклади таких заходів:

1. Фізичні заходи безпеки:

– Обладнання укриттів і бомбосховищ. В умовах воєнної загрози багато закладів вищої освіти облаштовують спеціально обладнані укриття, куди майбутні фахівці можуть швидко евакуюва-

Таблиця 1

Основні складові безпечного освітнього середовища ЗВО

Складові освітнього середовища	Прояв безпечності	Приклад заходів у ЗВО
Психологічна	Відсутність булінгу, психологічна підтримка	Психологічне консультування, тренінги стресостійкості
Фізична	Безпечна інфраструктура, відсутність ризиків	Контроль за безпечністю лабораторій і спортивних майданчиків
Інформаційна	Захист персональних даних, контроль інформації	Забезпечення приватності, навчання з кібербезпеки
Соціальна	Відсутність дискримінації, рівність можливостей	Програми інклюзивності, кодекси етики

Таблиця 2

Заходи забезпечення безпечного освітнього середовища в умовах воєнного часу

Складові безпечного освітнього середовища	Заходи у воєнний час	Приклад реалізації
Фізична безпека	Облаштування укриттів, системи оповіщення	Спеціально обладнані бомбосховища з базовими ресурсами
Психологічна підтримка	Групи підтримки, кризове консультування	Регулярні зустрічі з психологами для зняття стресу
Інформаційна безпека	Захист персональних даних, обмеження інформаційного потоку	Використання захищених платформ для навчання та обміну даними
Гібридне навчання	Перехід на дистанційні форми, забезпечення інтернету	Віддалене навчання з забезпеченням технічної підтримки
Соціальна підтримка	Волонтерські програми, партнерські програми з іншими ЗВО	Залучення майбутніх фахівців до проєктів підтримки, обміни з ЗВО за кордоном

тися у разі небезпеки. Наприклад, університети забезпечують укриття питною водою, засобами першої допомоги, та інструментами для підтримки зв'язку.

– Системи оповіщення. Установка систем звукового або світлового оповіщення, які інформують майбутніх фахівців про можливу небезпеку, дає змогу швидко реагувати і забезпечує оперативну евакуацію.

2. Психологічна підтримка та стабілізація емоційного стану:

– Психологічні групи підтримки та кризове консультування. Заклади вищої освіти організують групи підтримки, де майбутні фахівці можуть поділитися своїми переживаннями та отримати емоційну підтримку. Психологи проводять регулярні зустрічі та групові тренінги на тему стрес-менеджменту та технік саморегуляції, дихальних практик, які допомагають знизити рівень тривожності.

– Курс із кризового реагування. Освітні програми, які містять практики емоційної стійкості та кризового менеджменту, допомагають майбутнім фахівцям підготуватися до надзвичайних ситуацій, розвивати навички швидкого реагування на стресові події.

3. Інформаційна безпека та кібербезпека:

– Захист даних майбутніх фахівців і викладачів. У воєнний час інформаційна безпека стає критично важливою, особливо з огляду на ризики кібератак. Заклади вищої освіти забезпечують захист персональних даних, використовуючи засоби шифрування інформації, що захищає особисту та академічну інформацію від витоку.

– Обмеження інформаційного потоку. Для уникнення надмірної інформаційної перевантаженості, що може викликати тривожність, заклади вищої освіти створюють спеціальні онлайн-платформи для майбутніх фахівців з достовірною інформацією про ситуацію. Важливо, щоб така інформація була чіткою та своєчасною, аби уникнути панічних настроїв.

4. Гібридна та дистанційна форма навчання:

– Перехід на дистанційне навчання: для мінімізації ризику фізичної небезпеки освітні заклади активно впроваджують дистанційне або гібридне навчання. Це дозволяє майбутнім фахівцям продовжувати навчання з віддалених і безпечних місць, одночасно знижуючи рівень стресу від можливих загроз.

– Забезпечення технічної підтримки та доступу до інтернету: у складних умовах заклади вищої освіти забезпечують майбутніх фахівців доступом до інтернету та необхідних технічних засобів для

навчання, що також сприяє підтримці стабільності навчального процесу.

Сьогодні більшість ЗВО для організації освітнього процесу в умовах війни використовують дистанційну платформу Moodle. Особливістю цієї платформи є те, що вона для всіх майбутніх фахівців і викладачів передбачає створення особистих кабінетів. Поряд із нею застосовується і система відеоконференцій Zoom. Також задіяна платформа Classroom. Обмін інформацією між викладачами та майбутніми фахівцями відбувається за допомогою електронних пошт, платформи Viber тощо. На сьогодні організація освітнього процесу у ЗВО відбувається переважно у дистанційному режимі.

5. Соціальна підтримка та солідарність:

– Організація волонтерських програм. Військовий стан може об'єднати майбутніх фахівців через волонтерську діяльність, допомогу одне одному та спільні проекти підтримки постраждалих. Така діяльність позитивно впливає на емоційний стан майбутніх фахівців, дозволяючи відчути себе частиною активної і підтримуючої спільноти.

– Партнерські програми з міжнародними закладами. ЗВО можуть співпрацювати з університетами інших країн, надаючи майбутнім фахівцям можливість навчання в безпечніших умовах через програми академічної мобільності.

Ці заходи допомагають не тільки зберегти освітній процес, а й підтримують психічне здоров'я та соціальну згуртованість, що вкрай важливо для майбутніх фахівців у період кризи (Дюжикова, Бальоха, Чепелюк, 2022: 61).

Процес створення безпечного освітнього середовища є безперервним і не завершується після досягнення певних результатів. Це постійне реагування на нові життєві виклики, пошук нових можливостей і ресурсів, а також розробка і впровадження нових ідей та правил. Одним із способів зміцнення системи захисту та безпеки особистості в закладах вищої освіти є розробка та введення в дію Кодексу безпечного освітнього середовища (КБОС).

Забезпечення безпечного освітнього середовища – це безперервний процес, який включає реагування на нові виклики, пошук ресурсів і створення нових ідей та правил. Для посилення системи захисту та особистої безпеки в закладі вищої освіти доцільно розробити та запровадити Кодекс безпечного освітнього середовища (КБОС).

Створення безпечного освітнього середовища вимагає постійного вдосконалення та адаптації до змінних умов. Кодекс безпечного освітнього середовища може слугувати надійним інструмен-

том для підтримки особистої безпеки та захисту в закладі освіти.

Узагальнюючи викладене, зазначимо, що у психологічному контексті психічне здоров'я визначається як відносно стабільний стан особистості, що дозволяє людині свідомо, з урахуванням своїх фізичних і психічних можливостей, а також навколишніх природних і соціальних умов, задовольняти свої індивідуальні, біологічні та соціальні потреби. Це відбувається завдяки нормальному функціонуванню психофізичних систем, що сприяють досягненню емоційного благополуччя.

Висновки. Освітнє середовище закладів вищої освіти є багатогранним чинником, що значно впливає на збереження та зміцнення психічного здоров'я майбутніх фахівців. Використання різноманітних форм підтримки майбутніх фахівців – від психологічного консультування до організації фізичної активності й створення підтримуючого соціального середовища – може допомогти майбутнім фахівцям досягти високої психоемоційної стійкості. Це дозволяє майбутнім фахівцям не лише успішно завершувати навчання, але й формувати основу для здорового, успішного професійного життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Варивода К. Психолого-педагогічні аспекти підготовки майбутніх вчителів до створення психологічно безпечного освітнього середовища. *Молодий вчений*, 2017. 9.1, с. 17–20.
2. Гонтаровська Н. Б. Освітнє середовище як фактор розвитку особистості дитини: монографія. К.: РВА Дніпро-VAL, 2010. 623 с.
3. Духневич В. Створення безпечного освітнього середовища: «Шість кроків до безпеки». *Проблеми політичної психології*, 12(26), 2022 р. С. 266–278. <https://doi.org/10.33120/popp-Vol26-Year2022-105>.
4. Дюжикова Т. М., Бальоха А. С., Чепелюк А. В. Особливості організації освітнього процесу у ЗВО в умовах війни. *Перспективи та інновації науки. Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»*, 2022. № 11(16). С. 58–66.
5. Єжова О. О. Формування ціннісного ставлення до здоров'я учнів професійно-технічних навчальних закладів: монографія. Суми: «МакДен», 2011. 412 с.
6. Титаренко Т. М. Індикатори психологічного здоров'я особистості. *Психологічні науки: проблеми і здобутки*. 2016. Вип. 9. С. 196–215.
7. Цимбалару А. (2016). Освітній простір: сутність, структура і механізми створення. *Український педагогічний журнал*, 1, с. 41–50.

REFERENCES

1. Varyvoda, K. (2017). Psykholoho-pedahohichni aspekty pidhotovky maibutnix vchyteliv do stvorennia psykholohichno bezpechnoho osvitnoho seredovishcha. [Psychological and pedagogical aspects of training future teachers to create a psychologically safe educational environment]. *Molodyi vchenyi*, 9.1, s. 17–20. [in Ukrainian].
2. Hontarovska, N. (2010). Osvitnie seredovishche yak faktor rozvytku osobystosti dytyny [Educational Environment as a Factor in the Development of the Personality of a Child]. Kyiv: Dnipro-VAL, 623 s. [in Ukrainian].
3. Dukhnevych V. (2022). Stvorennia bezpechnoho osvitnoho seredovishcha: «Shist krokiv do bezpeky». [Creating a safe educational environment: «Six steps to safety»]. *Problemy politychnoi psykholohii*, 12(26), S. 266–278. <https://doi.org/10.33120/popp-Vol26-Year2022-105>. [in Ukrainian].
4. Diuzhykova T. M., Balokha A. S., Chepeliuk A. V. (2022). Osoblyvosti orhanizatsii osvitnoho protsesu u ZVO v umovakh viiny. [Peculiarities of the organization of the educational process in higher education institutions in the conditions of war]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky. Seriiia «Pedahohika», Seriiia «Psykholohiia», Seriiia «Medytsyna»*, № 11(16). S. 58–66. [in Ukrainian].
5. Yezhova O. O. (2011). Formuvannia tsinnisnoho stavlennia do zdorovia uchniv profesiino-tekhnichnykh navchalnykh zakladiv: monohrafiia [Formation of Value Attitude to the Health of Students of Vocational Schools: monograph]. Sumy: MakDen, 2011. 412 s. [in Ukrainian].
6. Tytarenko T. M. (2016). Indykatory psykholohichnoho zdorovia osobystosti. [Indicators of psychological health of the individual]. *Psykholohichni nauky : problemy i zdobutky*. Vyp. 9. S. 196–215. [in Ukrainian].
7. Tsymbalaru, A. (2016). Osvitnii prostir: sutnist, struktura i mekhanizmy stvorennia. [Educational Space: the Essence, Structure and Mechanisms of Creation] *Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal*, 1, s. 41–50. [in Ukrainian].